

TÜRK HALK HİKÂYELERİNDE İBN SİNÂ*

Ahmed Ateş

Bir müddet önce, yine bu mecmuada yayınlanmış olan bir makalede, İbn Sînâ'nın Türk halkı arasında, X. (XVI) asırdan başlayarak, bir takım içtimaî ve beşerî derdlere çare arayan bir kahraman haline geldiği, sözde mâceralarının halk hikâyelerine mevzu teşkil ettiği gösterilmişti. O zaman mevcut olan malzemeye göre, bu hususta elde bulunan en eski eserin Seyyid Ziyâ'eddin Yahya adlı bir şahsın 1038 (1629)'da yazdığı *Gencîne-i hikmet*'i olduğuna ve bunun bir tek el yazması nüshası ile bir çok basmalarına, şark Türkçesine ve Arapçaya tercümelerinin ve yeni Türkçeye çevrilmiş şeklinin basmalarına tesadüf edildiğine işaret edilmişti¹. Bu yazıda, bir de, Seyyid Ziyâ'eddin Yahya'nın kendinden önce bu sahada eser yazmış olan Derviş Hasan Medhî adlı bir şahıstan bahsetmekte olduğu ve eserini şiddetle tenkid ettiği tebarüz ettirilmiş idi. O sırada ne Medhî'nin eseri, ne İbn Sînâ hakkında buna benzer hikâyeleri ihtiva eden başka bir eser bulunabilmişti. Şunu hemen söylemek icab eder ki, bu nevi eserlerin edebiyat tarihi bakımından büyük bir ehemmiyeti olmayacağı meydandadır. Çünkü bu bakımdan mühim olan bir eserin bir çok nüshaları bulunur, hiç olmazsa edebiyat tarihi kaynaklarında ondan bahsedilirdi. Bundan dolayı bu eserler olsa olsa Türk veya başka halkların hikâyelerinde İbn Sînâ'nın bir hikâye kahramanı olarak aldığı simayı göstermek bakımından ehemmiyetli olabilir. Bundan başka anılan makalenin sonunda işaret edilen ve hâlâ değişmemiş olan kanâatimize göre, bu sahada gerçekten beşerî bir edebî eser yazacak olan san'at-kâra malzeme hazırlamak bakımından da faydalı ve lüzumlu olabilir.

* Bu makalenin I. kısmı için bk. Ahmed Ateş, *Türk halk hikâyelerinde İbn Sînâ* (Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1954, c. XI, s. 33 v. dd.).

¹ Evvelki notta gösterilen makalede zikredilmiş olan yazmalar (bk. s. 34 ve not 6) şu iki nüshama da ilâve edilmesi icab eder: Taşkend kütüphanesi, nr. 330 ve 331 (ikincisi Tatarcaya, yani Kazan türkçesine tercümesinin nüshasıdır). Bk. A. A. Semenova, *Sobraniye vostoçnih rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR*, I, Taşkend 1952, s. 137.

İşte bu sebeble bu mevzudaki araştırmalara devâm edilmiş ve yeni iki eser daha bulunmuştur. Buların biri yukarıda anılmış olan ve kaybolduğu zannedilen Derviş Hasan Medhî'nin eseri, diğeri mukaddimesiz ve sondan noksan olup, her bakımdan Seyyid Ziyâ'eddin Yahya'nın *Gencfne-i hikmet*'i ile Derviş Hasan Medhî'nin *Esrâr-ı hikmet*'inden ayrı bir eser olduğu anlaşılan bir Ebû Ali Sînâ hikâyesidir.

I. Derviş Hasan Medhî, *Esrâr-ı hikmet* (*Kıssa-i Ebû Ali Sînâ ve Ebu'l-Hâris*). Bu eserin bulabildiğim yegâne yazma nüshası Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında bulunmaktadır. (nr. TY 690). Bu nüshanın evsafı şudur:

Üniversite Ktp. TY 690. Yıpranmış yarı meşin bir cild içinde, 77 varak; eb'adı 14×20 (8,8×15,6) em., üzerinde pek çok rütûbet eseri olan buruşuk gibi bir kâğıt. 19 satırlı, adı halk neshi ile yazılmış olup, cahil bir kimsenin yapabileceği her türlü imlâ yanlışlığı ile doludur. İstinsah tarihi yoktur, görünüşüne göre, XI. (XVII.) asra âid bir nüsha olması icab eder. İçinde şunlar vardır:

1 — Varak 1 b — 77 a. *Esrâr-ı hikmet*. Nüshanın başında *Kıssa-i Ebû Sînâ ve Ebu'l-Hâris* başlığı bulunmaktadır.

2 — Varak 78 b — 82 a. *Hikâyet-i Nasreddin Hoca*. Nasreddin Hoca'nın fıkralarını ihtiva eder.

3 — Varak 82 a — 84 b. Çeşitli dinî mevzulara dair notlar.

Biraz ileride görüleceği üzere, üslûb bakımından, Seyyid Ziyâ'eddin Yahya tarafından şiddetle tenkid edilen ve ilk kısımlarda bu tenkidlere cidden mustahak olan *Esrâr-ı hikmet* şöyle başlar²:

Hudâ birdir nazîr olmaz Hudâ'ya
Hem ol evveldürür her ibtidâya

Çün ol evveldürür âhir de oldur
Görünür zâhir ü bâında oldur³

Bu tevhid kısmı şu beyitler ile nihayet bulur ve na't kısmı başlar³:

Ko imdi küfrü et Medhî (nüshada : medh) kelâmı
Reşûl-i Hakk'a irgür sen peyâmı

Medhî mahlasını kullandığı yukarıki beyitlerden de anlaşılan hikâyeci, biraz sonra, eserini niçin ve nasıl yazdığını anlatır⁴:

² Bu yazıda her hangi bir transcription usûlüne riâyet edilmediği gibi, eski metinlerde bulunması mümkün telâffuz farkları da nazarı dikkate alınmamıştır. Burada yazarı alâkalandıran yegâne mesele İbn Sînâ ile hikâyeleridir.

³ TY 690; varak 2 a.

⁴ Aynı yazma, varak 2 a — 2 b.

Elâ ey bülbül-i gülşen-neşîmen
Sühan-sâz ol söze başla yine sen

Çü vardır hâtırında çok hikâyet
İşittir âşikaane bir rivâyet...

Çün evvel nâmede andın Hudâ'm
İkinci nâmede an Mustafâ'nı

Alıp destine kâğıt ile hâine
Beze sen cehd ile bir yahşi nâme

Ola her mısraında nûkteler dere
Sözün gevherlerini eyleyip hare

Gedâ kim âyine sunmuştu şâha
Anın gibi sunasın pâdişâha

Ki sun sultan Muhammed bin Murâd'a
Murâdı ol verir her nâmurâda

Eserin nasıl tertib edildiğine ve mevzuuna girmeden önce, son beytin mânası üzerinde durmak lâzımdır. Çünkü bu beyte göre, eserin Sultan Muhammed b. Murad adlı bir hükümdara ithaf edilmiş olması icab eder. Eserin yazıldığı devirde bir III. Mehmed b. Murad (1003—10012/1595—1603) vardır. Fakat bunun kabul edilmesine imkân yoktur. Çünkü, 1. Seyyid Ziyâ'eddin Yahya'nın eserinin mukaddimesinde, bu eserin III. Sultan Murad'â ithaf edildiğine dâir açık bir kayıd vardır⁵; 2. bu nüshanın sonunda, eserin Sultan Murad b. Selim'e (hüküm yılları: 982—1003/1575—1595) ithaf edildiğini gösteren şu cümlelere tesadüf edilmektedir⁶: «Ol hikâyetler ki letâyif üzeredir anları yazdım, zira şehriyâr-i gerdun-vekar Sultan Murad b. Selim hân-ı kâmkâr... unsur-ı latifleri letâife mâil ve her vech ile ma'kula kaail olduğu ecilden bu letâif nâmeye ikdâm... ettim...», 3. nihayet yine bu eserin sonlarında şu beyit vardır ki, eserin 1001 (1592—1593) yılında tamamlandığını göstermektedir⁷:

Bu acâib kıssayı ben ey hümâur
Binbirinde hîretin kıldım tamân

⁵ *Gencine-i hikmet*, İstanbul, 1284 taşbasması, s. 4 ve A. Ateş, adı geçen makale, s. 33.

⁶ TY 690, varak 76 a v.d.

⁷ Varak 76 a.

Bu tarih, yani h. 1001 yılı, III. Murad b. Selim'in hüküm sürdüğü zamanlara tesadüf etmektedir. O halde ister istemez kabul edilecek şey, ya yukarıda zikredilmiş olan beyitte bir yanlışlık bulunduğu, veya eserin ilk önce Sultan Murad'a, sonra III. Sultan Mehmed'e takdim edildiğidir. Gerçekten Medhî eserini 1001 yılında tamamladıktan sonra, Sultan Murad tarafından beğenilmemesi üzerine, onu gözden geçirmiş, ve mukaddimeye iki yıl sonra tahta çıkan oğlunun adını koyarak, yeni hükümdara takdim etmiş olabilir.

Derviş Hasan Medhî hakkında hiç bir yerde bir bilgiye tesadüf edilmiyor. Bu eserinde kendisi hakkında pek mübhem bilgiler veren şu beyitler vardır⁸:

Bilirsin kim güher kânsız bulunmaz
Vilsâl-i yâr hicransız bulunmaz

Dem oldu sa'y ile ol yâre erdim
Dem oldu su gibi dîdâre erdim

Gehî rind olmuşum meyhânelerde
Gehî râhib gibi büthânelerde

Gehî küffâr birle ceng içinde
Gehî âteş misâli seng içinde

Gehî zâhidleyin seeceâde ber-düş
Gehî deryâ-sıfat aşk ile pür-cüş

Gehî şeyh olmuşum kâşânelerde
Gehî baykuşlayın virânelerde...

Temâsâ eyledim hayli diyârı
Tolandım bir nice dem rûzigârı

Tevârihten mahabbet düştü cânâ
Aradım şem' gibi yana yana

Gel-imdi eyle ey bülbül ser-âgaaz
Mahabbet gülşeninde eyle pervâz

Derûnun aşk ile meyhâne olsun
Kelâmın güş eden mestâne olsun

⁸ Aynı yazma, varak 3 a.

Bü beyitlerden Medhî'nin serseri bir hikâyeci derviş olduğu ye, serse-riyane dolaşarak, hayatını geçirdiği anlaşılakta ise de, ne doğduğu yer ve zaman, ne gezdiği memleketler ve şehirler hakkında her hangi bir bilgi çıkmamaktadır.

Yukarıdan beri alınan parçalardan anlaşılacağı üzere, eserin manzum olarak devam edeceği ve giriş kısmının sona erdiği zannedilirse de, şöylece birden bire nesir oluyor: «Bu garâyibin ibtidâsını medh-i kelâm-ı Zü 'l-Celâl sâniyen ta'rif-i Habîb-i Hudâ'yı Lâ yezâl ile tezyin kıldık...»⁹. Burada da yine aynı mevzua devam edildikten sonra, nihayet, «Şimden sonra maksûd-ı aslî olan Ebû Ali Sînâ'nın zuhur ve hurûcu ve tahsili kadr-il-imbân (!) okuyup, yazdığımız görüp işittiğimiz üzere inşaallah... takrir ve tahrir edelim» denilerek, asil mevzua girilecekmiş gibi görünüyor. Fakat İbn Sîhâ hakkında, sözde mevzua kaynaklara dayanılarak, biraz bilgi verildikten sonra, yeniden «...şimden geri sebab-i te'lîfe şurû' edelim. Râviyân-i şeker-güftar ve nâkılân-ı gevher-nisâr üslûb-ı mergub... ile... (naklederler ki)... Muhammed el-Mustafa.. hazretlerinin hicret-i şeriflerinin 383 yılından sonra, Sultan Mahmud Gaznevî'nin zaman-ı saltanatlarında, cihana geldi ve Mikâil Selçuk zamanında dünyadan âhirete intikal etti, nâm-ı şerifine Ebû Ali Sînâ ve biraderinin ism-i lâtifine Ebu 'l-Hâris... derler idi... Hâlâ Ebu 'l-Hâris hikâyeti burada dursun... biz geldik yine Ebû Ali Sînâ hikâyetine...»¹⁰. diyor ve asıl mevzua giriyor. Yine bunun hemen arkasından «bu kıssa-ı pür hisseyi iki bâb üzerine tertib eyledik. Evvelki bâbı kendim teblig edip, zikr olunan (!) kitablardan ihrâc eylediğim bir mikdâr ahbâr-ı acibedir...»¹¹ deniyor.

Müellif bu babda İbn Sînâ'nın şeyhlerin yoluna nasıl girdiğini, kardeşi Ebu 'l-Hâris ile beraber simya ilmini nasıl öğrendiğini anlatacağını söylüyor ve hakikâten bu hususlara dair mübhem veya mânâsı iyi anlaşılmayan birkaç rivâyet naklediyor. Dört varak kadar sonra, hikâyeye yeniden bir defa daha başlayıp, kitabına *Esrâr-ı hikmet* adını verdiğini ilâve ediyor: «İşte Ebû Ali Sînâ'nın hikâyetini vech-i meşrûh üzere beyân ettik. Şimden sonra letâif-şîâr... olan Ebû Ali Sînâ'nın ahbârına şurû' edelim... Biz yine sözümüze gelelim. Ebû Ali'nin sâir ahvâlini aşağıda nazım ve nesir üzere yazdık. Bu kitâb-ı ibret-nümânın nâmını *Esrâr-ı hikmet* ismiyle müsemma kıldık ... İmdi ey kardeşler... Ebû Ali Sînâ'nın işlimâ' olunmadık agreb-i garâib kıssasın be-

⁹ Aynı yazma, varak 3 b.

¹⁰ Aynı yazma, varak 5 a — 5 b.

¹¹ Aynı yazma, varak 5 b.

yan ve birâderi Ebu 'l-Hâris'in a'ceb i acâib kîssa-i pür hissesini iyân kılan üstâd-ı mümtâz yani Medhî-i kîssa-perdâz bu tarz ile hikâyet ve bu nev' ile rivâyet eder ki...»¹².

Artık bu defa gerçekten hikâyeler anlatılır ve bilgili kimselerin hatalarını mazur görmesini temenni ettikten sonra, eser şu beyitler ile sona erdirilir¹³:

Gülşen-i âlemde her kim iş (!) eder
Devranın nûşunu bir gün nîş eder
Bir duâdır dünyede ancak murâd
Er ölür kalır cihanda yahşi ad

Buraya kadar verilen izahlardan ve alınan parçalardan anlaşıldığı gibi, kendi kendine «kîssa-perdâz» sıfatını veren Derviş Hasan Medhî gerçekten bir hikâyeci olmalıdır. Bu eserini yazarken, kendisinden beklenmeyen bir zamanda hikâye istenilen ve hikâyeye bağladığı halde, sonunu nasıl getirebileceğini, vak'aları birbirleri ile nasıl bağliyaçağını v.b. bilmeyen bir hikâyeci gibi hareket etmektedir. Bundan dolayı Seyyid Ziyâ'eddin Yahya bu eser için, «kâide-i te'liften hâric olduğundan maada hikâyatı nâmerbût» derken, gerçekten haksız bir hüküm vermemiştir. Alınmış olan parçalarda görülen ve bir dereceye kadar bir bilgi icab ettiren kelimelere geçince, bunların hepsi basmakalıp tâbir ve kelimeler olup, öylece kullanılmıştır. Bununla beraber Medhî'nin asıl hikâyeleri anlattığı ve kendini bir edib gibi göstermediği yerlerde, o zaman için belki bayağı ve tatsız, fakat bugün canlı ve câzib sayılabilecek bir anlatış tarzı vardır. Meselâ İbn Sînâ'nın sihirbaz hükümdar Takyanus ile mücadelesinin bir safhası burada şöyle anlatılmaktadır: «Takyanus... fikre varıp, istedi ki, bunu bir tarik ile huzuruna davet [eyleye]. Fi'l-hal Ebû Ali'ye bir serhenk gönderip, gelip Ebû Ali'nin dükkânına geldi. Gördü ki bir danışmend oturur, önünde kitablara yığılmış, durmadan mutalâa eder. Serhenk bi-mehâbâ Ebû Ali'ye eyitti: — Ey kişi ne durursun, seni padişah ister, dur gidelim dedi, Ebû Ali eyitti: — Benim şahla ne alâkam var? Bir müsâfir kişiyim, benden ne ister, kerem etsin, bizi kendi halimize kosun. Bizi hod bir kere tecrübe eyledi. Meydân-ı siyasetinden can reha kıldık. Var, ol kişiye öyle de. Eyit ki eğer ol ulûhiyet da'vasından feragat ederse, ben de... halkı rencide etmekten feragat ederim...»¹⁴. Eserin türlü yer-

¹² Aynı yazma, varak 19 a b.

¹³ Aynı yazma, varak 77 a.

¹⁴ Aynı yazma, varak 53 b — 54 a.

lerine serpiştirilmiş olan şiirlere gelince, bunlara her hangi bir kıymet izâfe etmek mümkün değildir.

Hikâyenin kaynaklarına gelince, Derviş Medhî, galiba sözlerine ehemmiyet verdirmek için, iki yerde hikâyesinin kaynaklarını bildirmek ihtiyacını hissetmiştir. İlk yerde şöyle diyor: «İmdi bu fakir-i pürtaksîr yani Medhî-i kıssa-perdâz... nice yıllar ömr-i nâzenin kütüb-i tevârihin têtébbuuna sarf edip, nice müzigâr hikâyet-i garibe ve rivâyet-i acîbe gözden geçirip... tecessüs ve tefahhus eylediğimiz kütüb-i tevârihten...»¹⁵. Bu sözlerden anlaşılabilir ki kadarına göre, onun eserini yalnız yazılı kaynaklardan aldığı söylemek istediği kabûl edilebilir. Bir başka yerde, bu yazılı kaynakların adlarını tasrih ettiği gibi, hikâyelerin bir kısmını, seyahatları sırasında görüştüğü bâzı itibarlı ve sözlerine güvenilir kimselerden duyduğunu da ilâve etmektedir: «.. Ol kitâblar bunlardır ki, ismi tahrir olundu: *Kanun dibâce* (aynen!) *Netâyic el-fünun* ve *Tevarih-i küllî zaman*. Seyâhatımızda derişlik âleminde bâzı fuzelâ.. ve ukelâ.. meclis-i şeref bahşlarına dahil olup, anlardan işittiğimiz hikâyetlerdir ki, tertib üzere dere olmuştur»¹⁶.

Derviş Hasan Medhî'nin bu sözlerini tarihî bir tenkide tâbi tutmağa imkân yoktur. Meselâ kaynak olarak zikrettiği İbn Sînâ'nın *Ķānūn*'unun mukaddimesinde müellifinin hayatı hakkında hiç bir bilgi yoktur. Eserinin hâline bakarak, esasen Medhî'nin böyle kaynakları okuyabileceğinden şübhe etmek yersiz olmayacaktır. O halde onun kaynakları olsa olsa «fuzelâ» ve «ukelâ» diye değerlendirmek istediği, belki hepsi kendisi gibi az tahsil görmüş, veya hiç tahsil görmemiş kimselerin şifâhî rivâyetleridir; kendisinin «kütüb-i tevârih» ve «hikâyet» dediği eserler de, türkçe olarak yazılmış alelâde hikâye kitapları olmalıdır.

Esrâr-ı hikmet ve müellifi hakkındaki bu izahlardan sonra kitabın mevzuuna geçilebilir. Bu eserde İbn Sînâ'ya isnad edilen maceralar, esas bakımından, kendisinden istifade edilerek yazılmış olan *Gencîne-i hikmet*'in aynıdır, denilebilir. Şu kadar var ki, bu son eserin müellifi, elinde bulundurduğunu söylediği bu kitabda anlatılan vakaları daha makul bir tertib içine sokmuştur; burada ise hikâyeler makul bir tertib içinde değildir. Meselâ bütün hikâyenin başında bulunması icab eden ve İbn Sînâ ile kardeşinin, sim a ilmini Mağrib'de yılda bir defa açılan bir mağârada, bir yıl kalmak suretiyle, öğrenmeleri hikâyesi *Esrâr-ı hikmet*'te, sonda olmak icab eden İbn Sînâ'nın Hemedan'da

15 Aynı yazma, varak 2 b — 4 a.

16 Aynı yazma, varak 5 b.

Şeyh Abdussamed'e intisabından sonrâ nakledilir¹⁷. Bunun gibi Helvacı güzeli hikâyesi *Gencîne-i hikmet*'te İbn Sînâ'nın Mısır'daki maceraları sırasında anlatılır. Z. Yahya'da helvacı gencin ora emirinin kızı ile evlenmesi ile sona erdirildiği halde, bu hikâyede hemen hemen eserin sonuna kadar uzatılır ve helvacı güzelinin katledilmesi ile sona erdirilir¹⁸.

Esrâr-ı hikmet, İbn Sînâ'nın Mısır'dan Buhara'ya oradan da doğduğu yere (burada bu yerin adı Enşite gibi yazılmış, ancak bunu Medhî'nin mi böyle yazdığı, yoksa müstesih'in mi böyle bozduğu belli değildir) gitmesi, orada akrabalarından kimseyi bulamayınca, tekrar Buhara'ya dönmesi, nihayet halkın devamlı dedi-kodularına mevzu teşkil ettiği için, orada evlendiği zevcesi ile birlikte, bu şehri terkedip, Hemedan'a gitmesi ve bu son şehirde yerleşmesi anlatılarak, devam edilir. En sonunda İbn Sînâ'nın akibeti hakkındaki rivâyetler nakledilir¹⁹. Bunlardan birine göre Kabus Şah, şımya ilimini öğrenmek istediği halde, İbn Sînâ'nın ona bu ilmi öğretmek istememesi yüzünden, onun tarafından zindana atılmıştır. İbn Sînâ bu hükümdarın zindanında, kitaplarını yaktıktan sonra, ölmüştür. Bir başka rivâyete göre, Gazneli Sultan Mahmud'un ölümünden sonra, Gazne vilayeti Mikâil Selçuk'un (I) eline geçmiş, bu hükümdar da İbn Sînâ'nın Mahmud Gaznevi'ye intisabını bildiğinden, onu yakalatıp öldürmüştür. Nihayet üçüncü bir rivâyete göre, ölümüne zevcesi sebep olmuştur. Fakat bu son rivâyete dâir her hangi bir teferruat nakledilmemektedir. Her halde mezarı Hemedan'da Şeyh Abdüssamed'in türbesi civarında bulunuyormuş.

Görülüyor ki, *Gencîne-i hikmet* müellifi bu rivâyetleri almamıştır. Buna mukabil İbn Sînâ'nın ebedî hayatı temin etmek maksadı ile ilaçlar yapması, sonra talebesinin kıskançlığı yüzünden yarı ölü bir halde kalması ve yaptırdığı hamamda hâlâ feryad etmekte olması rivâyeti *Esrâr-ı hikmet*'te yoktur. Bununla beraber Seyyid Ziyâ'eddin Yahya İbn Sînâ'nın mezarının Hemedan'da bulunduğu dair Medhî'nin sözlerini, kaynak zikrederek, eserine almağı da ihmal etmemiştir²⁰. Elhasıl Derviş Hasan Medhî'nin *Esrâr-ı hikmet*'i, mevzu bakımından kendisinden de istifade edilerek meydana getirilmiş olan *Gencîne-i hikmet*'ten çok farklı değildir.

¹⁷ Aynı gazma, varak 10 b v.d.

¹⁸ Aynı gazma, varak 59 b.

¹⁹ Aynı gazma, varak 75 a v.d.

²⁰ Bk. *Gencîne i hikmet*, s. 158.

İbn Sînâ'nın bir hikâye kahramanı olarak bu eserde aldığı şahsiyete gelince, bu *Gencîne-i hikmet*'tekinden oldukça farklıdır. Çünkü bu son eserde İbn Sînâ ölüm, aşk, aile hayatı v.b. gibi beşerî meselelere cevap bulmağa çalışan ve ona göre hareket eden bir şahsiyet gibi görüldüğü halde, *Esrâr-ı hikmet*'te elinde fevkalâde bir kudret bulunan, fakat bunu ancak hâdiselerin tesiri ve ilca ile kullanan bir şahsiyet olarak görünür. Onun ilim öğrenmek için ciddî gayretler sarfettiği ilk gençlik yıllarından sonraki hayatı, zeki ve serseri bir dervişin hayatı gibidir: Sık sık parasız kalır, simya kuvveti ile kâğıtlardan para yapar veya kendisine lüzumlu olan şeyleri temin eder. Fakat çok geçmeden yine parasız kalmağa mahkûmdur. Hiç bir yerde esaslı surette yerleşmez, yalnız veya zevcesi ile beraber, yine ne yapacağını bilmeden, şehirden şehire dolaşır. *Esrâr-ı hikmet*'te görülen bu şahsiyet bir çok yerleri dolaştığını söyleyen müellifi Medhî'yi hatırlatıyor. Belki Medhî, İbn Sînâ'nın maceralarını toplarken, onun hareketlerini kendi halini düşünerek mânalandırmak istemiştir.

II. İbn Sînâ'nın maceralarını anlatan ikinci eser, belki bir müstenhahın verdiği *Hâzâ hikâyet-i Ebû Ali Sînâ* adını taşıyor ve bilinen yegâne nüshası Üniversite kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında bulunuyor. Bu yazmanın evsafı şudur:

Üniversite Ktp. TY 1178. Yeni yapılmış, yarı meşin bir cilt içinde, 239 varak. Kalın, âhârlı kâğıt, 21×14, 8 (16, 5×10) cm. eb'adında; 13 satırlı, adi, harekeli nesih. Mürekkebi kahve rengidir. Yazmanın sonunda istinsah kaydı yoktur. Nüsha XI. (XVII.) asra ait gibi görünmektedir. İbn Sînâ'nın hikâyeleri yazmanın varak 202 b — 239 b arasındaki 37 varaklık bir kısmını işgal eder ve sonu noksandır.

Nüshâ şöyle başlamaktadır: «Hikâyet olunur ki, Ebû Ali Sînâ ile Ebu 'l-Hâris ikisi bir araya gelip, şehir-i Buhâra'ya geldiler. Temâşâ ederken, gördü ki, bir tellal nidâ eder ki — yarın mağara kapısı açılır... Ebû Ali ol tellala sual eyledi: — Açılacak nasıl mağara kapısıdır, dedi. Münâdi eydir ki, — Bu şehrin maşrik tarafında bir mağara vardır...»

Görülüyor ki, bu nüshada umûmiyetle her eserin başında rastlanan ve onun nasıl, niçin ve ne gibi bir tertib ile yazıldığını gösteren bir mukaddime mevcut değildir. Bundan dolayı bu eserin müellifi, ne zaman, nerede yazıldığı v.s. hakkında her hangi bir fikir söylemek mümkün değildir. Ancak nüshanın XI. (XVII.) asra ve belki de bir asır daha evvele aid gibi görüldüğü iddia olunabilir. Hikâyeler de, yukarıya alınmış olan birkaç cümleden anlaşılacağı üzere, son derecede sâde, her türlü yapmacık ve tasannudan uzak, alelâde bir konuşma dili ile ya-

zılmıştır. Bu hususlara bakarak belki şöyle bir netice çıkarmak kabil-
dir: XVI.-XVII. asırlarda İbn Sînâ'nın maceralarını anlatan hikâyeler
çok söylendiği ve beğenildiği için, biraz okuyup yazma bilen bir kimse,
bu hikâyeleri, kendisine anlatılan veya kendisinin anlatacağı bir şekilde,
tesbit etmiş ve bu nüshanın aslı bu sûretle meydana gelmiştir. Hikâye
İbn Sînâ ile kardeşinin doğum ve tahsil çağlarını anlatmakla başlamı-
yor, fakat daha ilk cümlelerde «Ebû Ali Sînâ ile Ebu 'l-Hâris ikisi bir
araya gelip...» denildiğine göre; hikâyenin iki kardeşin birbirlerinden
ayrıldıklarını anlatan bir başlangıç kısmının da mevcut olması lâzım
geldiğini kabûl etmek icab eder. Bu kısım bu nüshada bulunmadığına
göre, müstensihin her hangi bir sebeple bu parçayı atlamış olduğu
anlaşılıyor.

Yukarıya alınmış olan başlangıç İbn Sînâ ile kardeşinin içinde bir
esene kalarak simya ilmini öğrendikleri mağaraya nasıl girdiklerini an-
latan parçadır. Bu hikâye *Esrâr-ı hikmet* ile *Gencîne-i hikmet*'te de
vardır. Fakat ilk eserde, mağaranın yeri Tus dahi (!) denilen Tunus'
stadır, ikincide ise Mağrib'dedir, halbuki burada İbn Sînâ'nın memle-
keti olan Buhara'da olarak gösterilmektedir.

Hikâyenin bundan sonraki kısımları, esas bakımdan, *Esrâr-ı hik-
met* ve *Gencîne-i hikmet*'te olduğu gibidir. Yani İbn Sînâ ile kardeşi
mağaradan çıkarken, cadı diye, yakalanırlar; bunun üzerine — diğer
iki eserde görülen sıranın aksine olarak —, ilk önce İbn Sînâ kendini
bir havuza atar, oradan Mısır'a çıkar; sonra kardeşi bir halkaya tutu-
nup, Bağdad'a gider. Bunu müteakip, yine diğer iki eserde olduğu
gibi, ilk önce Ebu 'l-Hâris'in Bağdad'da bir hamam yaptırarak, oranın
hükûm darına intisap edip, rahat ve müreffeh bir hayat geçirmesi v.s.
anlatılır. Bu kısım burada teferruatta dâha çok Medhî'nin hikâyesine
benzemekle beraber, çok kısa anlatılmıştır (varak 204 a—206 a).

Bundan sonra «Bizim hikâyetimiz Ebû Ali Sînâ'ya geldi. Çünkü
Ebû Ali Mısır şehrine geldi, şehri temâşâ etmeğe başladı. Bir gün ge-
zerken bir helvacı dükkânına geldi...»²¹ denilerek, İbn Sînâ ile helvacı
güzelinin hikâyesine geçilir. Bu hikâye çok kısa olmakla beraber, tıpkı
öteki iki eserde olduğu gibi, anlatılıyor. Yalnız burada helvacıya Aliyy-i
Helvâ-fürûş diye bir ad takılmıştır ve teferruatta, bekleneceği üzere,
oldukça farklar vardır. Meselâ Ebu 'l-Hâris, Mısır hükümdarının kızını
İbn Sînâ'nın himayesinden olan helvacı güzelinden kurtarmak üzere,
Mısır'a geldiği zaman, hasmının kardeşi olduğunu anlayınca, biraz da
simya ilmindeki üstünlüğünden korkarak, ona hiç bir kötülük yapmak

²¹ Üniversite Kütüphanesi, TY 1178, vrk 206 a.

istemiyor. Halbuki diğer iki eserde, Ebu 'l-Hâris, kıskançlık sebebi ile, muhakkak kardeşini bertaraf etmek ister. Bu farka rağmen burada da Ebu 'l-Hâris kardeşinin verdiği sihirli bir gülü koklamak suretiyle ölür. Bu vak'adan sonra İbn Sînâ'nın kendini Hind'den gelmiş bir tâcir kıyafetine sokarak, saraya girmesi vak'ası vardır ki, öteki iki eserde mevcut değildir. Hikâye, *Gencîne-i hikmet*'te olduğu gibi, hükümdarın kızını helvacı güzeline vermesi ile sona erer.

Bundan sonra İbn Sînâ'nın Buhara'ya seyahatı anlatılır. Burada teferruat İbn Sînâ'nın *Gencîne-i hikmet*'teki Gazne seyahatına benzer. Meselâ İbn Sînâ şehre girmeden önce, şehrin surlarını kaybeder, v.s. Nüsha, bu hikâye devam ederken, şu cümleler ile birdenbire kesilir: «...ve bunlar ardınca elli dane demir kuşaklı pehlivanlar, acâib garâib canavarlara suvar olmuşlar; bunun ardınca ayyarlar, ellerinde elmas teberleri var, bellerinde gümüş kuşaklar var».

Bu kısa tahlil göstermektedir ki, bu nüsha gerek metin, gerekse hikâyelerin anlatılması bakımlarından *Esrâr-ı hikmet* ile *Gencîne-i hikmet*'ten temamiyle ayrı olan bir eserin nüshasıdır. O halde XVI. asrın sonu ile XVII. asrın başlarında, İbn Sînâ'yı kahraman olarak alan, herhalde halk arasında söylenen rivâyetleri tesbit eden, birbirinden müstakil üç eser elimizde bulunmaktadır. Bu iki eser İbn Sînâ'nın Türk halkının hatırasında ve muhayyilesinde gerçekten derin bir iz bıraktığını çok iyi gösteren yeni iki delildir.